

SAİD HALİM PAŞA NEŞRİYATININ TARİHÇESİ VE SORUNLARI -BİR GİRİŞ DENEMESİ-

AHMET SÜRURİ¹

Giriş

Bu çalışmada 5 Aralık 1921'de Roma'da suikast nedeniyle vefat eden Said Halim Paşa'nın (öl. 1921) metinlerinin (eserlerinin) neşredilme süreci ve neşirlerdeki bazı sorunlar ele alınacaktır. Bazı kaynaklarda zikredilen ama gerek zikredenler tarafından gerekse tarafımızdan görülemeyen, temin edilemeyen *İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiye*'nin birkaç İngilizce tercümesi araştırmamıza dâhil edilmemiştir. İlk eserinin yayımlandığı 1910 tarihinden günümüze dek yayımlanan eserlerinin neşir süreci ele alınırken ilgili eserin basım yılı esas alınmış ve her bir eserin her baskısı -toplu hâlde basılan neşirlerde yayımlananlar dâhil- müstakil olarak değerlendirilmiştir. Bunun öncesinde Paşa'nın eserlerinin neşrinde tespit ettiğimiz sorunlara belli başlıklarla temas edilmiş ve çalışmanın en sonunda Paşa'nın hayatındayken basılan eserlerinin (1910-1921 arasında) tek tek basım tarihine göre kronolojisi verilmiştir. Bu da bize eserlerinin neşir sırasını takip etme imkânı vermektedir.

Paşa'nın eserlerini, (a) Fransızca basılanlar, (b) Osmanlı Dönemi'nde Türkçe olarak tefrika hâlinde veya müstakil kitap olarak yayımlananlar, (c) Cumhuriyet Dönemi'nde sadeleştirme veya çeviri yazı şeklinde yayımlananlar, (d) Diğer dillerde (Almanca, İngilizce, Urduca, Arapça) yayımlananlar şeklinde dört gruba ayırmak mümkündür.

Said Halim Paşa hayattayken basılan yedi eseri bir araya getirilerek külliyat hâlinde *Buhranlarımız* başlığı altında 1919'da neşredilmiştir. Said Halim Paşa'nın *Buhranlarımız* diye müstakil bir eseri bulunmayıp bu külliyat müstakil olarak basılan yedi eserinin sonradan bir araya getirilmiş hâlidir. Bu külliyat, 1971'den 2021'e kadar elli yıl boyunca Paşa'nın hayatından sonra yayımlanan bazı metinlerin eklenmesiyle bazı neşirlerde yediden fazla metne yer vermek suretiyle neşredilmiştir.²

1 <https://orcid.org/0000-0003-1491-3452>

2 İsmail Hakkı Şengüler'in çalışmasında (*Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyatı*, C 6, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1. bs. 1991) iki metin (*İslâmlaşmak, İslâm'da Teşkilât-ı Siyasiye*) neşredilmiş olup bunlar Said Halim Paşa külliyatı çerçevesinde değil de sadece Âkif tercümeleri açısından neşredildiğinden Şengüler'in bu çalışmasını külliyat neşirleri kısmına dâhil etmedik. Bu iki metin aşağıda kendi başlıkları altında ele alınmıştır.

Said Halim Paşa Külliyyatı Neşirleri

1. *Buhranlarımız*, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, [r.] 1335 [1919]-[h.] 1338, 183 s.
2. *Buhranlarımız*, Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973],³ 284 s.⁴
3. *Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–*, Prens Sait Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, 183 s.⁵
4. *Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–*, Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, 183 s.⁶
5. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I*, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 79-174.⁷
6. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, xlviii+335 s. (17. bs. 2020, 304 s.)⁸
7. *Said Halim Paşa Bütün Eserleri*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, 260 s.⁹
8. *Said Halim Paşa Bütün Eserleri*, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015 (2. bs. Eylül 2019), 236 s.¹⁰
9. *Said Halim Paşa Külliyyatı*, haz. Vahdettin Işık [ve Ö. Hakan Özalp], İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, 464 s.¹¹

- 3 Düzdağ, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*’nin 4. baskısında (2003) bu neşrin 1973’te basıldığı bilgisini vermektedir (s. 12).
- 4 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap ve bir ek yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Mukallitliklerimiz*, 3. *Fikri Buhranımız*, 4. *İctimai Buhranımız*, 5. *Taassup*, 6. *İslâm Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*. Ek: “İslâmlaşmak”, Mehmed Âkif (s. 237-240).
- 5 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Öykünmeciliğimiz*, 3. *Düşünce Bunalımımız*, 4. *Toplumsal Bunalımımız*, 5. *Bağnazlık*, 6. *İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*. Kitabın iç kapağında “Bu kitabın Osmanlıca-sı yedi ayrı ad ve kitapçık türünde yayımlandığından *Toplumsal Çözülme* ortak adı altında yayımlanmıştır.” notu bulunmaktadır.
- 6 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Öykünmeciliğimiz*, 3. *Düşünce Bunalımımız*, 4. *Toplumsal Bunalımımız*, 5. *Bağnazlık*, 6. *İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*.
- 7 Bu çalışmada Düzdağ’ın 1973’te neşrettiği sadeleştirilmiş beş kitap yer almıştır: 1. *İslâm’da Siyasî Teşkilât*, 2. *İslâmlaşmak*, 3. *Meşrutiyet*, 4. *Fikri Buhranımız*, 5. *İslâm Âleminin Gerileme Sebepleri Üzerine Deneme*. Çalışmanın ilaveli 3. baskısına (İstanbul: Kitabevi, Temmuz 1997) “Said Halim Paşa’nın Harp Suçlusu Olarak Divan-ı Âli’ye Verdiği Yazılı Cevaplar” metni (s. 605-613) ve Celâl Nuri’nin “Said Halim Paşa’nın *İnhitât-ı İslâm* Kitabı Üzerine” yazısı (s. 614-616) çeviri yazı olarak eklenmiştir. Kara’nın bu çalışması müstakil Said Halim Paşa külliyyatı olarak yayımlanmasa da içerisinde Paşa’ya ait altı metin barındırdığı için bu başlık altında yer bulmuştur.
- 8 Bu neşirde sadeleştirilerek sekiz kitap ve iki metin (son metin çeviri yazı olarak) yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Taklitçiliğimiz*, 3. *Fikir Buhranımız*, 4. *Cemiyet Buhranımız*, 5. *Taassup*, 6. *İslâm Dünyası Neden Geri Kaldı?*, 7. *İslâmlaşmak*, 8. *İslâm Devletinin Siyasî Yapısı*, 9. *Türkiye’nin Birinci Dünya Harbine Katılmasının Sebepleri*, 10. *Said Halim Paşa’nın Divân-ı Âli Suallerine Yazılı Olarak Verdiği Cevaplar*. Düzdağ’ın önceki neşirine (1973) kıyasla bu neşirde dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur. Ek: “İslâm Âlemi İçin Pek Büyük Bir Kayıp: Prens Said Halim Paşa Hazretlerinin Şehadeti”, Eşref Edib (s. xxxix-xxviii).
- 9 Bu neşirde sadeleştirilerek sekiz kitap yer almıştır: 1. *Taklitçiliğimiz*, 2. *Meşrutiyet*, 3. *Bağnazlık*, 4. *Toplumsal Bunalımımız*, 5. *Düşünsel Bunalımımız*, 6. *İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*, 8. *İslâm Toplumunda Siyasal Kurumlar*. Özalp’in önceki neşirlerine (1983, 1985) kıyasla bu neşirde bütün kitaplar tekrar gözden geçirilmiş, bazı başlıklar yenilenmiş, yeni kitap (son metin) ilave edilmiştir.
- 10 Bu neşirde sadeleştirilerek sekiz kitap yer almıştır: 1. *Taklitçiliğimiz*, 2. *Meşrutiyet*, 3. *Toplumsal Bunalımımız*, 4. *Bağnazlık*, 5. *Düşünsel Bunalımımız*, 6. *İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*, 8. *İslâm Toplumunda Siyasal Kurumlar*. Özalp’in önceki neşirinin (2003) aynısı olup sadece iki eserin sırası değiştirilmiştir.
- 11 Bu neşirde çeviri yazı olarak dokuz kitap yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Mukallitliklerimiz*, 3. *Buhrân-ı Fikrimiz*, 4. *Buhrân-ı İctimâ’imiz*, 5. *Tâassub*, 6. *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye*, 7. *İslâmlaşmak*, 8. *İslâm’da Teşkilat-ı Siyâsiye*, 9. *İslâhâtımızın Esâsları*. Son iki metin Ö. Hakan Özalp tarafından hazırlanmıştır. Kitapta *Buhranlarımız* (1919) adlı külliyyatın, *İleri* gazetesindeki tercümenin (8. metin) ve son metnin yazmalarının tıpkıbasımı yer almaktadır. Bu kitapta yer alan *İslâm’da Teşkilat-ı Siyâsiye* metni -diğer toplu eserlerin neşredildiği çalışmalardaki gibi- Mehmet Âkif’in SR’da yayımlanan tercümesi olmayıp, mütercimi Celâl Nuri olduğu tahmin edilen, Fransızca aslına nazaran neredeyse yarı yarıya eksik olan ve *İleri* gazetesinde neşredilen tercümedir.

10. *Buhranlarımız*, Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, 230 s.¹²

11. *Buhranlarımız*, Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanaliev, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, 220 s.¹³

12. *Buhranlarımız: Bunalımlarımız*, Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, 165+183 s.¹⁴

Bu tabloya göre Paşa'nın eserlerinin toplu hâlde ilk neşredildiği 1919'dan 1973'e kadar elli dört yıl boyunca külliyatı hiç neşredilmemiştir. 1973-2003 arasında kapsayan otuz yıllık zaman diliminde beş farklı neşri/baskısı yapılmışken, 2003-2020 yılları arasındaki on yedi yıllık dönemde altı farklı neşri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan son dört çalışma son bir buçuk yıl içerisinde (Haziran 2019-Kasım 2020) yayımlanmıştır.

1919'da basılan bu külliyatın iki kez tıpkıbasımı,¹⁵ bir kez Arap harfli yeni dizgisi yapılmış,¹⁶ bir kez de yabancı bir dile (Arapça) çevrilmiştir.¹⁷

Sorunlar

Neşir Sorunu: Said Halim Paşa'nın eserleri Osmanlı Dönemi'ndeki Türkçe tercümelerinin sadeleştirilmeleri veya çeviri yazıları üzerinden neşredilmiştir. Metinlerin tamamına yakını -bir iki risale ve bir tane *Buhranlarımız* külliyatı neşri hariç- dili sadeleştirilerek neşredilmişlerdir. Buradaki sadeleştirme eylemi, zaten orijinal dilinden çevrilen bir kitabı ikinci kez bir işleme tabi tutmak olduğundan metnin orijinalinden, yazarın kelimelere verdiği vurgu ve ruhtan uzaklaşmak anlamına gelecektir. Çeviri yazı neşirde ise, bu dönem metinleri için kullanılmaması gereken imla ve usulün kullanılması, günümüz ses ve imlasına uygun olmayan tarzda (degildir, meşğül, anlayıb, olmayüb vb.) imla hataları ve okuma hataları (muvaffâkiyet, î'tirâzât, î'tikâd vb.) ile malul olması, kendi içinde imla tutarsızlıkları yaşaması gibi teknik ve bilimsel bir alan olan çeviri yazı çalışmalarında olmaması gereken hususların bulunması neşredilen eseri teknik açıdan zayıflatmaktadır. Ayrıca çeviri yazılarda bulunması gerekli en önemli hususlardan biri olan metnin diğer neşirleriyle karşılaştırılması, mukabele edilmesi hususu, yani tahkikli neşir (edison kritik) hiç bir çalışmada bulunmamaktadır. Çünkü metinlerin müstakil kitap olarak basımları, SM/SR'da tefrika edilmiş olarak yayımlanmaları, sonrasında da külliyat içerisinde topluca neşredilmeleri nedeniyle birçok metin iki, üç hatta dört kez neşredilmiştir. Fakat modern çalışmaların

12 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap ve bir ek yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Mukallitliklerimiz*, 3. *Fikri Buhranımız*, 4. *İçtimai Buhranımız*, 5. *Taassup*, 6. *İslâm Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*. Ek: "İslâmlaşmak", Mehmet Âkif (s. 227-230). Dış kapakta kitap adı: *Buhranlarımız ve İçtimai Hayatımız*. Düzdağ'ın 1973'te neşrettiği metinler aynen -bir iki kelime değiştirilmek suretiyle- neşredilmiştir.

13 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Mukallitliklerimiz*, 3. *Fikri Buhranımız*, 4. *İçtimai Buhranımız*, 5. *Taassup*, 6. *İslam Aleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme*, 7. *İslamlaşmak*. Dış kapakta kitap adı: *Buhranlarımız ve İçtimai Hayatımız*. Düzdağ'ın 1973'te neşrettiği metinler aynen, birebir, hiçbir kelimesi değiştirilmeden neşredilmiştir.

14 Bu neşirde sadeleştirilerek yedi kitap yer almıştır: 1. *Meşrutiyet*, 2. *Mukallitçiliklerimiz: Taklitçiliğimiz*, 3. *Buhran-ı Fikrimiz: Düşünce Bunalımımız*, 4. *Buhran-ı İçtimaimiz: Toplumsal Bunalımımız*, 5. *Taassub: Bağnazlık*, 6. *İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye: İslâm Dünyasının Gerilemesi Hakkında Bir Deneme*, 7. *İslâmlaşmak*. Kitapta *Buhranlarımız* (1919) adlı külliyatın tıpkıbasımı yer almaktadır.

15 *Said Halim Paşa Külliyatı* içerisinde, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019. Kitabın solunda tıpkıbasımı, sağında çeviri yazısı bulunmaktadır. *Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde, Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020. Kitabın ön tarafında metinlerin sadeleştirilmesi, arka tarafında tıpkıbasımı yer almaktadır.

16 *Buhranlarımız*, Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015 (2. bs. Ocak 2018), 215 s.

17 *Li-Mâzâ Teahhara'l-Muslimâne?*, Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, 127 s. Altı kitabın tercüme edildiği bu çeviride "İslamlaşmak" metni tercüme edilmemiştir. Çeviriye Düzdağ'ın hazırladığı *Said Halim Paşa Buhranlarımız ve Son Eserleri* adlı neşrinin 1993 tarihli ikinci basımı (İstanbul: İz Yayıncılık) esas alınmıştır. Arapça tercümesinin başlığı, *İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye* adlı eserin Düzdağ tarafından sadeleştirilen "İslâm Dünyası Neden Geri Kaldı" başlığının çevirisidir: *Li-Mâzâ Teahhara'l-Muslimâne?*

hepsi tek bir baskıyı/neşri esas almıştır. Bu da Paşa'nın düşüncelerinin ilgili eser ve eserlerinin tek bir neşrine bağlı kalınarak ortaya konulmasına, metinleri bilimsel açıdan inceleme fırsatını ve dönemin şartları nedeniyle metinlerdeki değişiklikleri göremememize neden olmuştur.

Neşirlerdeki en büyük eksikliklerden biri de orijinal dilleri olan Fransızcalarıyla mukayeselerinin yapılmamış olması ve bu nedenle çevirilerin tam mı eksik mi olduğu bilgisine sahip olmadığımızdır. Yine burada da Paşa'nın düşüncelerinin günümüze eksik gelip gelmeme endişesi devam etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Said Halim Paşa'nın Paris'te yayımladığı eserinin (*Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane*) İleri gazetesindeki tercümesi orijinal metinle mukayese edildiğinde tercümenin ne kadar eksik olduğu bariz bir şekilde anlaşılacaktır.

Orijinal İsim & Dil Sorunu: Muhtelif kaynaklarda Paşa'nın eserlerini Fransızca yazdığı ve tercüme-lerin bu dilden yapıldığı belirtilmekle birlikte¹⁸ Fransızca eserlerin orijinal isimlerinin ne olduğu, ne zaman ve nerede yayımlandığı bilgisi verilmemektedir. Paşa'nın kaleme aldığı bir eser olmadığı için Divan-ı Âli'ye verdiği sözlü ve yazılı cevapları dışarıda tutarsak, bu makalemizde ele aldığımız on eserden dört tanesinin Fransızca baskılarına ve isimlerine sahip olmakla birlikte diğer altı eserin Fransızca isimlerinin ne olduğu bilgisine henüz sahip değiliz. Ayrıca Türkçe kaleme aldığı bir eseri olup olmadığının bilgisine de henüz sahip değiliz.

Fransızca adı bilinen eserler:

1. *Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle* [a. Taassub-i İslami: Mana-yı Hakikisi, b. Taassub]
2. *Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans* [İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye]
- 3a. *Les Institutions Politiques Dans La Société Musulmane* [İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye]
- 3b. *Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane* [Ma'şer-i İslam'ın Tanzim ve Tensikine Hâdim Olmak Üzere Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat]
4. *L'empire Ottoman et La Guerre Mondiale* [Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı]

Mütercim Sorunu: Türkçeye çevrilen ve neşredilen eserlerin, özellikle müstakil risale olarak basılanların hiçbirinde ve külliyat hâlinde basılan neşirde (*Buhranlarımız*) mütercim adı/adları bulunmamaktadır. Mütercimlerin kim olduğunu SM/SR'da yayımlanan neşirlerden öğrenebilmekte veya yan bilgilerle tespit edebilmekteyiz. Ama bu söylediğimiz eserlerinin hepsi için geçerli değildir.

Mütercimi belli olan eserler şunlardır:

1. *Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle*. Tahir Hayreddin [Paşa] tarafından *Taassub-i İslami: Mana-yı Hakikisi* başlığıyla çevrilmiştir.
2. *Les Institutions Politiques Dans La Société Musulmane*. Mehmet Âkif tarafından *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye* başlığıyla çevrilmiştir.
3. *L'empire Ottoman et La Guerre Mondiale*. Fatih Yücel tarafından *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* başlığıyla çevrilmiştir.

18 "Said Halim Paşa'nın fikirleri bir garabet-i mahsusa arz eder. Bu fikirlerin hemen bir büyük kısmı risale şeklinde tab' edilmiştir. Efkârı İslamîdir. Garip değil midir ki, bu fikirler hep Fransızca ifade edilmiş ve sonradan Türkçeye tercüme edilmiştir." Celâl Nuri, "Ser-muharririmizin Mektubu", *İleri*, S 1413, 8 Kânunusani 1338 [8 Ocak 1922], s. 1; "Diğer âsârı gibi aslı Fransızca olan bu mühim eseri de inşallah üstad-ı muhteremimiz Âkif Beyefendi tarafından tercüme olunarak *Sebilürreşad* ile neşr edilecektir.", Eşref Edib, *Pek Büyük Bir Zıyâ'*: Prens Said Halim Paşa Hazretlerinin Şehadeti" SR, 19/492, 16 Kânunusani 1338 [16 Ocak 1922], s. 258.

Cemil Meriç, Said Halim Paşa'yı eserlerini Fransızca kaleme aldığı için "Avrupa'nın kültür emperyalizmine cihad açan Osmanlı sadrazamı, yazılarını Fransızca kaleme almış: Tanzimat sonrası Osmanlı irfanının dikkate lâyık bir tezadı." şeklinde eleştirmiştir. "Batı Çıkmaza", *Hisar*, Ocak 1972, 12/97 (172), s. 8; *Umrandan Uyarılığa*, İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1977, s. 49.

Mütercimi belli olmayan eserler şunlardır:

1. *Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle*. Eserin *Taassub* adlı ikinci çevirisinin mütercimi belli değildir.

2. *Mukallitliklerimiz*.

3. *Meşrutiyet*.

4. *Buhran-ı İctimaimiz*.

5. *Buhran-ı Fikrîmiz*.

6. *Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans*. Eserin *İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye* adlı çevirisinin mütercimi belli değildir.

7. *İslamlaşmak*. Muhtelif neşirlerde bu eseri tercüme edenin Mehmet Âkif olduğu belirtilmişse de bu bilgiyi teyit eden bir bulguya henüz rastlayamadık. *İslamlaşmak*'ın SR'da tefrika hâlinde neşredilen ve müstakil olarak basılan neşrinde mütercim adı geçmemektedir. Müstakil olarak yayımlandıktan sonra Âkif'in kaleme aldığı tanıtım yazısında¹⁹ mütercim olduğuna dair bir iz de bulunamamıştır. Hâlbuki *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye*'nin girişinde²⁰ "Malta'da ber-mutad Fransızca olarak yazdıkları en son ve en mühim eserlerini tercüme ile bir an evvel enzâr-ı ümmete arz etmeyi daha muvafık görüyoruz." ifadeleriyle mütercimin kendisi olduğunu ve çıkan tefrikaların sonuna "Mütercim Mehmed Âkif" imzasını attığını görmekteyiz.

8. *Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane*. Eserin *Ma'şer-i İslam'ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak Üzere Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat* adlı çevirisinin mütercimi belli olmamakla birlikte Özalp kuvvetle muhtemel mütercimin Celâl Nuri olabileceğini ifade etmiştir.

9. *L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale* adlı eserin "Pourquoi la Turquie Participe à la Guerre Mondiale?" adlı bölümünün SR'da neşredilen "Türkiye'nin Harb-i Umumiye İştirakindeki Sebepler" adlı çevirisinin mütercimi belli değildir.

10. [*İslahatımızın Esasları*] adlı eserin mütercimi belli olmadığı gibi adı da belli değildir. Esere başlığı Mehmet Ruyan Soydan tarafından verilmiştir.

Baskı Tarihleri Sorunu: Özellikle müstakil neşredilen eserlerin üzerindeki tarihlerin Rumi mi hicri mi olduğu sorunu hangisinin önce hangisinin sonra basıldığına tespit edilmesini güçleştirmektedir. SM/SR'da tefrika hâlinde neşredilen eserlerde bu sorun hicri/Rumi takvimin gün-ay-yıl şeklinde verilmesi nedeniyle ortadan kalkmaktadır. Yaptığımız inceleme neticesinde iki baskı (*Buhran-ı Fikrîmiz*, 2. bs. 1337; *İslamlaşmak*, 1337) hariç diğer tüm müstakil basımlarda Rumi takvimin esas alındığını, Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatından (Hukuk Matbaası) çıkan bu iki eserin baskılarının ise hicri takvimi esas aldığı tespit etmiş bulunmaktayız. Eserlerin hangilerinin Rumi, hangilerinin hicri tarihe göre yayımlandığını çalışmamızın sonuna kronolojik olarak eklemiş bulunmaktayız.

Yanlış Başlıklandırma Sorunu: Paris'te *Orient et Occident*'te yayımlanan *Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane* adlı eser *İleri* gazetesinde *Ma'şer-i İslam'ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak Üzere Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat* başlığıyla tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır. Fakat bu eser daha sonraki neşirlerde²¹ Âkif'in tercümesinin başlığı ile (*İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye*) neşredilmiştir. *Mukallitliklerimiz* adlı eser *Mukallitçiliklerimiz* gibi anlamsız bir şekilde,²² *Buhranlarımız* adlı külliyat

19 "İslamlaşmak", Mehmed Âkif, SR, 16/404-405, 9 Recep 1337/10 Nisan 1335 [10 Nisan 1919], s. 132-133.

20 "İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye", SR, 19/493, 28 Cemaziyelahir 1340/26 Şubat 1338 [26 Şubat 1922], s. 264.

21 *Kutağubilig* dergisi (2004) ve *Ketebe Yayınları* (2019) neşri.

22 *Buhranlarımız: Bunalmalarımız*, Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 55.

Buhranlarımız ve İctimai Hayatımız başlığıyla²³ neşredilmiştir. *Buhranlarımız*'ın Arapça tercümesinin başlığı ise *İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye* adlı eserin Düzdağ tarafından sadeleştirilen "İslâm Dünyası Neden Geri Kaldı" başlığının çevirisidir: *Li-Mâzâ Teahhara'l-Muslimûne?*

Tercüme Edilmemiş Metin Sorunu: Roma'da basılan *Les Institutions Politiques Dans La Société Musulmane* adlı eser güncellenip yeniden yazıldıktan sonra *Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane* adını almış ve bu güncellenmiş Paris baskısının tam tercümesi yapılmamıştır. *İleri* gazetesinde neşredilen tercüme neredeyse yarı yarıya eksik olup Âkif'in yaptığı tercüme ise Roma baskısının tercümesidir.

I.

Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle

(a. Taassub-i İslami: Mana-yı Hakikisi)

(b. Taassub)

[1910]

[1.1.] Said Halim Paşa'nın neşredilen ilk eseri 1910'da Paris'te Fransızca basılmıştır:

Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle, Mohammed [Said Halim Paşa], Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1910, 29 s.

[1.2.] Fransızcadan Türkçeye iki ayrı çevirisi yapılan eserin ilk çevirisi, eser Paris'te basıldıktan hemen sonra *SM*'de yayımlanmıştır. Türkçe başlığı Fransızcadaki başlığın birebir karşılığıdır:

"Taassub-i İslami: Mana-yı Hakikisi", Mehmed [Said Halim Paşa], Fransızcadan çev. Tahir Hayreddin [Paşa], *SM*, 4/90, 17 Cemaziyelevvel [1]328/13 Mayıs [1]326 [26 Mayıs 1910], s. 208-213.

[1.3.] Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri 1917'de, yani ilk çeviriden yedi yıl sonra neşredilir. Önce müstakil kitap olarak iki kez basılır, sonra *SR*'da, daha sonra da külliyat (*Buhranlarımız*) içerisinde yayımlanır. Bu çeviride başlık tek kelime ile kısaltılmıştır:

Taassub, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1333 [1917], 14 s.

[1.4.] *Taassub*, [Mehmed Said Halim Paşa], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 2. bs. 1333 [1917], 14 s.

[1.5.] "Taassub", Prens Said Halim Paşa, *SR*, 15/388, 20 Rebiyülahir 1337/23 Kânunusani 1335 [23 Ocak 1919], s. 414-418.

[1.6.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa'nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde beşinci sırada neşredilmiştir:

"Taassub", Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 102-115. Kitabın iç başlığında (s. 102) "1333 senesinde birinci defa olarak tab' edilmişti" notu bulunmaktadır. Bu külliyatta *Taassub*'un 1910 tarihli ilk çevirisi değil de 1917 tarihli ikinci çevirisi yayımlandığı için bu not ikinci çevirinin ilk baskısına göre verilmiştir.

Taassub'un bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli bu baskısı ve bu tercümesi esas alınarak neşredilmiştir.

[1.7.] "Taassup", (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 151-167.

[1.8.] "Bağnazlık", (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Sait Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 103-117.

23 *Buhranlarımız ve İctimai Hayatımız*, Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020; *Buhranlarımız ve İctimai Hayatımız*, Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalievna, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020.

- [1.9.] “Bağnazlık”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 103-117.
- [1.10.] “Taassup”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 125-144. Düzdağ’ın önceki neşrine kıyasla dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.
- [1.11.] “Bağnazlık”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 59-73. Özalp’ın önceki neşirlerine kıyasla bu basıda *Taassub* metni üçüncü sıraya alınmış.
- [1.12.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006’da Kahire’de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.
- “et-Taassub”, (*Li-Mâzâ Teahhara’l-Muslimûne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li’l-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 97-104.
- [1.13.] “Taassub”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 123-138. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.
- [1.14.] “Taassub”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 228-257. Bu çalışma, *Taassub* metninin 1919’da *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.
- [1.15.] “Bağnazlık”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 95-109. Özalp’ın bu neşrinde *Taassub* metninin sırası tekrar değişmiş ve dördüncü sıraya alınmış.
- [1.16.] “Taassub”, Prens Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebilürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/378-381. SR’da 1919’da yayımlanan metin çeviri yazı olarak neşredilmiştir.
- [1.17.] “Taassup”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 143-158.
- [1.18.] “Taassup”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 125-142.
- [1.19.] “Taassub: Bağnazlık”, (*Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 107-117. Kitabın arka tarafında, *Taassub* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

II. Mukallitliklerimiz

[1911]

- [2.1.] Said Halim Paşa'nın neşredilen ikinci eseri 1326/1911'de İstanbul'da basılan *Mukallitliklerimiz*'dir: *Mukallitliklerimiz*, Mehmed [Said Halim Paşa], Dersaâdet: Araks Matbaası, 1326 [1911], 23 s.
- [2.2.] *Mukallitliklerimiz*, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Matbaa-i Kütübhan-e-i Cihan, 2. bs. 1329 [1914], 24 s.
- [2.3.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa'nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde ikinci sırada neşredilmiştir:
- “*Mukallitliklerimiz*”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 28-46. Kitabın iç başlığında (s. 28) “1326 senesinde birinci defa olarak tab‘ edilmişti” notu bulunmaktadır.
- Mukallitliklerimiz*'in bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli bu baskısı esas alınarak neşredilmiştir. *Buhranlarımız* külliyatında yer alan yedi eser içinden *Sıratı müstakim* veya *Sebilürreşad*'da ayrıca yayımlanmayan tek eser budur. Sadece risale hâlinde ve külliyat içerisinde neşredilmiştir.
- [2.4.] “*Mukallitliklerimiz*”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 73-93.
- [2.5.] “*Öykünmeciliğimiz*”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 33-50.
- [2.6.] “*Öykünmeciliğimiz*”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 33-50.
- [2.7.] “*Taklitçiliğimiz*”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 35-58. Düzdağ'ın önceki neşrine kıyasla başlık değişmiş, dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.
- [2.8.] “*Taklitçiliğimiz*”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 13-31. Özalp'ın önceki neşirlerine kıyasla bu baskıda *Mukallitliklerimiz* metni birinci sıraya alınmış.
- [2.9.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006'da Kahire'de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ'ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.
- “*et-Taklîd*”, (*Li-Mâzâ Teahhara'l-Muslimüne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 49-60.
- [2.10.] “*Mukallitliklerimiz*”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 35-57. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.
- [2.11.] “*Mukallitliklerimiz*”, (*Said Halim Paşa Külliyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 79-115. Bu çalışma, *Mukallitliklerimiz* metninin 1919'da *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.
- [2.12.] “*Taklitçiliğimiz*”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 15-33.

[2.13.] “Mukallitliklerimiz”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 69-88.

[2.14.] “Mukallitliklerimiz”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 40-61.

[2.15.] “Mukallitçiliklerimiz: Taklitçiliğimiz”, (*Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 55-68. Kitabın arka tarafında, *Mukallitliklerimiz* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

III.

Meşrutiyet

[1911]

[3.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen üçüncü eseri [dış kapak, r.] 1326 [1911]/[iç kapak, h.] 1329’da İstanbul’da basılan *Meşrutiyet*’tir:

Meşrutiyet, Mehmed [Said Halim Paşa], Dersâdet: Araks Matbaası, 1326/1329, s. 31.

[3.2.] Müstakil olarak risale şeklinde yayımlandıktan sonra bazı sayfa ve paragraflarının çıkarılmasıyla yaklaşık sekiz sene sonra SR’da tefrika hâlinde yeniden neşredilmiştir. Bu neşirde risalenin baş ve son tarafı bulunmamaktadır.

“Meşrutiyetin Tesirat ve Netâyici”, Prens Said Halim Paşa, SR, 15/383, 15 Rebiyülevvel 1337/19 Kânunuevvel 1334 [19 Aralık 1918], s. 335-337.

“Kanun-i Esası’nın Ahvâl-i İctimaiye ve Mevki-i Siyasîmizle Adem-i Telifi”, Prens Said Halim Paşa, SR, 15/384, 22 Rebiyülevvel 1337/26 Kânunuevvel 1334 [26 Aralık 1918], s. 352-355.

Her iki makale başlığının dipnotunda (s. 335, 352) “Bu makale 329 senesinde kaleme alınmıştır.” notu bulunmaktadır.

[3.3.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa’nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde ilk sırada neşredilmiştir:

“Meşrutiyet”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 2-26. Kitabın iç başlığında (s. 2) “1329 senesinde birinci defa olarak tab’ edilmişti” notu bulunmaktadır.

Meşrutiyet’in bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli bu baskısı esas alınarak neşredilmiştir.

[3.4.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 43-71.

[3.5.] “Meşrutiyet”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 9-32.

[3.6.] “Meşrutiyet”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 9-32.

[3.7.] “Meşrutiyet”, (*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 133-147. M. Ertuğrul Düzdağ’ın neşrettiği sadeleştirilmiş metin (Tercüman Gazetesi, 1973) yayımlanmıştır.

[3.8.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 3-33. Düzdağ’ın önceki neşrine kıyasla dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.

[3.9.] “Meşrutiyet”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 33-58. Özalp’ın önceki neşirlerine kıyasla bu baskıda *Meşrutiyet* metni ikinci sıraya alınmıştır.

[3.10.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006’da Kahire’de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.

“el-Hükmü’-d-Düstürî”, (*Li-Mâzâ Teahhara’l-Muslimûne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li’-d-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 31-45.

[3.11.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 5-33. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.

[3.12.] “Meşrutiyet”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 25-75. Bu çalışma, *Meşrutiyet* metninin 1919’da *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.

[3.13.] “Meşrutiyet”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 35-57. Özalp’ın bu neşrinde de *Meşrutiyet* metni ikinci sıradadır.

[3.14.] “Meşrûtiyyetin Te’sîrât ve Netâyici”, “Kânûn-i Esâsi’nin Ahvâl-i İctimâiyye ve Mevki’-i Siyâsî-mizle Adem-i Te’lîfi”, Prens Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebilürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/309-310, 324-326. SR’da 1918’de yayımlanan metinler çeviri yazı olarak neşredilmiştir.

[3.15.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 43-68.

[3.16.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanaliev, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 8-39.

[3.17.] “Meşrutiyet”, (*Buhranlarımız: Bunalmışlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 37-54. Kitabın arka tarafında, *Meşrutiyet* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

IV.

Buhran-ı İctimaimiz

[1916]

[4.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen dördüncü eseri 1332/1916’da İstanbul’da basılan *Buhran-ı İctimaimiz*’dir. Eser aynı yıl içinde iki kez neşredilmiştir:

Buhran-ı İctimaimiz, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1332 [1916], 35 s.

[4.2.] *Buhran-ı İctimaimiz*, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 2. bs. 1332 [1916], 35 s.

[4.3.] Müstakil olarak risale şeklinde yayımlandıktan iki yıl sonra SR’da tefrika hâlinde yeniden neşredilmiştir:

“Buhran-ı İctimaimiz”, Prens Mehmed Said Halim Paşa, SR, 15/374, 10 Muharrem 1337/17 Teşrinievvel 1334 [17 Ekim 1918], s. 180-182; 15/375, 17 Muharrem 1337/24 Teşrinievvel 1334 [24 Ekim 1918], s. 200-204; 15/376, 24 Muharrem 1337/31 Teşrinievvel 1334 [31 Ekim 1918], s. 215-219.

[4.4.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa'nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde dördüncü sırada neşredilmiştir:

“Buhran-ı İctimaimiz”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 64-101. Kitabın iç başlığında (s. 64) “1332 senesinde birinci defa olarak tab' edilmişti” notu bulunmaktadır.

Buhran-ı İctimaimiz'in bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli bu baskısı esas alınarak neşredilmiştir.

[4.5.] “İctimâi Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 113-149.

[4.6.] “Toplumsal Bunalımımız”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Sait Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 67-101.

[4.7.] “Toplumsal Bunalımımız”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 67-101.

[4.8.] “Cemiyet Buhranımız”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 81-123. Düzdağ'ın önceki neşrine kıyasla başlık değişmiş, dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.

[4.9.] “Hürriyet-i Nisvâniye”, Said Halim Paşa, (*Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içerisinde), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Aralık 1992, 3/1068-1072. Burada eserin “Hürriyet-i Nisvâniye” başlıklı son bölümü çeviri yazı olarak neşredilmiştir.

[4.10.] “Toplumsal Bunalımımız”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 75-113. Özalp'ın önceki neşirlerine kıyasla bu baskıda *Buhran-ı İctimaimiz* metni dördüncü sıraya alınmış.

[4.11.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006'da Kahire'de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ'ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.

“el-Ezmetü'l-İctimâiyye”, (*Li-Mâzâ Teahhara'l-Muslimûne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 75-94.

[4.12.] “Buhran-ı İctimaimiz”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 79-122. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.

[4.13.] “Toplumsal Bunalımımız”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 59-93. Özalp'ın bu neşrinde *Buhran-ı İctimaimiz* metni üçüncü sıradadır.

[4.14.] “Buhrân-ı İctimâimiz”, Prens Mehmed Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebilürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/170-172, 189-192, 203-206. SR'da 1918'de yayımlanan metinler çeviri yazı olarak neşredilmiştir.

[4.15.] “Buhrân-ı İctimâimiz”, (*Said Halim Paşa Külliyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 151-227. Bu çalışma, *Buhran-ı İctimaimiz* metninin 1919'da *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.

[4.16.] “İçtimai Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 107-142.

[4.17.] “İçtimai Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumana-lieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 82-124.

[4.18.] “Buhran-ı İçtimaiimiz: Toplumsal Bunalımımız”, (*Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 81-105. Kitabın arka tarafında, *Buhran-ı İçtimaiimiz* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisinde yer alan tıpkibasımı mevcuttur.

V.

Buhran-ı Fikrîmiz

[1917]

[5.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen beşinci eseri 1333/1917’de İstanbul’da basılan *Buhran-ı Fikrîmiz*’dir:

Buhran-ı Fikrîmiz, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1333 [1917], 15 s.

[5.2.] Müstakil olarak risale şeklinde yayımlandıktan iki yıl sonra SR’da tefrika hâlinde yeniden neşredilmiştir:

“Buhran-ı Fikrîmiz 1”, Prens Said Halim Paşa, SR, 15/386, 6 Rebiyülahir 1337/9 Kânunusani 1335 [9 Ocak 1919], s. 383-385; “Buhran-ı Fikrîmiz 2”, 15/387, 14 Rebiyülahir 1337/16 Kânunusani 1335 [16 Ocak 1919], s. 398-400.

[5.3.] SR neşrinden sonra kitap olarak ikinci kez neşredilir:

Buhran-ı Fikrîmiz, Prens Mehmed Said Halim Paşa, Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı, Darülhilafe: Hukuk Matbaası, 2. bs. 1337 [1919],²⁴ 15 s.

[5.4.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa’nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde üçüncü sırada neşredilmiştir:

“Buhran-ı Fikrîmiz”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 48-63. Kitabın iç başlığında (s. 48) “1333 senesinde birinci defa olarak tab’ edilmişti” notu bulunmaktadır.

[5.5.] *Fikir Buhranımız*, Prens Said Halim Paşa, sadeleştiren ve bir ek yazan: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966, s. 1-16 (Ek: s. 17-30.) Bu neşirde 1917 tarihli müstakil kitap neşri esas alınmıştır.

Buhran-ı Fikrîmiz’in bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli baskısı (Şems Matbaası) esas alınarak neşredilmiştir.

[5.6.] “Fikri Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 95-112.²⁵

24 Rumi değil hicri olarak esas alınmıştır.

25 Cemil Meriç *Buhran-ı Fikrîmiz*’den kısa alıntılar yaparak –sadeleştirme suretiyle– Said Halim Paşa’nın Batıcılık değerlendirmesiyle ilgili olarak bir yazı kaleme almıştır: Cemil Meriç, “Batı Çıkmazı”, *Hisar*, Ocak 1972, 12/97 (172), s. 7-8. Daha sonradan aynı yazı –ufak ekleme ve çıkarmalarla– *Umrandan Uygurluğa* adlı eser içinde de yer almıştır: Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1977, s. 44-49. Bu yazının dipnotunda (s. 347) şöyle demektedir: “Yazımızın intişarından (*Hisar* dergisi, Ocak 1972) oldukça sonra *Tercüman Gazetesi* Paşa’nın risalelerini tek cilt hâlinde topladı: *Buhranlarımız*, 1001 Temel Eser.”

[5.7.] “Düşünce Bunalımımız”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 51-66.

[5.8.] “Düşünce Bunalımımız”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 51-66.

[5.9.] “Fikrî Buhranımız”, (*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 148-157. M. Ertuğrul Düzdağ’ın neşrettiği sadeleştirilmiş metin (Tercüman Gazetesi, 1973) yayımlanmıştır.

[5.10.] “Fikir Buhranımız”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 59-80. Düzdağ’ın önceki neşrine kıyasla başlık değişmiş, dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.

[5.11.] “Düşünsel Bunalımımız”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 115-130. Özalp’in önceki neşirlerine kıyasla bu baskıda *Buhran-ı Fikrîmiz* metni beşinci sıraya alınmıştır.

[5.12.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006’da Kahire’de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.

“el-Ezmetü’l-Fikriyye”, (*Li-Mâzâ Teahhara’l-Muslimüne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li’d-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 63-72.

[5.13.] “Buhran-ı Fikrîmiz”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 59-77. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.

[5.14.] “Düşünsel Bunalımımız”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 111-126.

[5.15.] “Buhrân-ı Fikrîmiz”, Prens Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebilürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/350-352, 364-365. SR’da 1919’da yayımlanan metinler çeviri yazı olarak neşredilmiştir.

[5.16.] “Buhrân-ı Fikrîmiz”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 117-149. Bu çalışma, *Buhran-ı Fikrîmiz* metninin 1919’da *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.

[5.17.] “Fikrî Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 89-105.

[5.18.] “Fikrî Buhranımız”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 62-81.

[5.19.] “Buhran-ı Fikrîmiz: Düşünce Bunalımımız”, (*Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 69-80. Kitabın arka tarafında, *Buhran-ı Fikrîmiz* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

VI.

Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans (İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye)

[1918]

[6.1.] Said Halim Paşa'nın neşredilen altıncı eseri 1918'de İstanbul'da Fransızca basılmıştır:

Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans, Mohammed [Said Halim Paşa], Constantinople: Imprimerie F. Loeffler, 1918, 39 s.

Son sayfasında “Yeniköy, 15 Kasım 1917” notu bulunmaktadır. Bu nottan eserini Yeniköy'deki Said Halim Paşa Yalısı'nda yazdığını tahmin edebiliriz.

[6.2.] Türkçe tercümesinde Fransızca başlıktaki *Müslüman Halklar* (Peuples Musulmans) yerine *İslam* kelimesi tercih edilmiştir. Önce müstakil kitap olarak, sonra SR'da tefrika hâlinde neşredilmiştir: *İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye*, Mehmed [Said Halim Paşa], İstanbul: Matbaa-i Âmirre, 1334 [1918], s. 31 s. Kitabın arka kapağında “Fransızca nüshaları vardır.” notu bulunmaktadır.²⁶

[6.3.] SR'da neşredilirken eserin adında değişikliğe gidilmiş, *Peuples Musulmans* (Akvâm-ı İslamiye) ifadesine geri dönülerek başlık Fransızcasına uygun hâle getirilmiştir:

“Akvâm-ı İslamiyenin Esbâb-ı İnhitâtı”, Prens Mehmed Said Halim Paşa, SR, 15/369, 6 Zilhicce 1336/12 Eylül 1334 [12 Eylül 1918], s. 84-86;²⁷ 15/370, 12 Zilhicce 1336/19 Eylül 1334 [19 Eylül 1918], s. 104-106; 15/371, 17 Zilhicce 1336/26 Eylül 1334, [26 Eylül 1918], s. 123-126.

[6.4.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa'nın külliyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde altıncı sırada neşredilmiş ve eserin adında müstakil kitap neşrindeki isim esas alınmıştır:

“İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 116-144. Kitabın iç başlığında (s. 116) “1334 senesinde birinci defa olarak tab' edilmişti” notu bulunmaktadır.

[6.5.] *Sebilürreşad*'daki Türkçe tercümesi SR'ın 1954 tarihli Latin harfli baskılarında dili sadeleştirilerek neşredilir. Fakat 1918'de SR'da yayımlanan üç bölümün burada sadece ilk iki bölümü (SR, 15/369, 15/370) neşredilmiş olup üçüncü bölüm (SR, 15/371) neşredilmemiştir.

“Bir Zamanlar Dünyaya Hakim Olan Müslüman Milletlerin İnhitat Sebepleri Dinleri mi yoksa Dinlerinden Uzaklaşmaları mıdır?”, Said Halim Paşa, 7/173, Mayıs 1954, s. 357-359; 7/174, Haziran 1954, s. 373-376.

[6.6.] *İslâm Dünyası Niçin İlerliyemiyor?*, Said Halim Paşa, haz. Heyet, İstanbul: Bedir Yayınları, Haziran 1962, 30 s. Bu neşirde 1918 tarihli müstakil kitap neşri esas alınmıştır.

[6.7.] *İslâm Dünyası Niçin İlerliyemiyor?*, Prens Said Halim Paşa, haz. Heyet, İstanbul: Bedir Yayınları, 2. bs. 1966, s. 1-28. Bu neşirde 1918 tarihli müstakil kitap neşri esas alınmıştır.²⁸

İnhitat-ı İslam'ın bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli baskısı (Şems Matbaası) esas alınarak neşredilmiştir.

26 Celâl Nuri bu kitap üzerine bir yazı kaleme almıştır: “İnhitat-ı İslam'a Dair”, (*Kara Tehlike: Bir Müdafaanamedir* içerisinde), Dersaadet: Nefes Matbaası, 1334, s. 60-62. Kitabın “Feth-i Kelam” başlıklı önsözünün sonunda (s. 4) 12 Haziran 1918 tarihi yer almaktadır. Bu bizlere *İnhitat-ı İslam*'ın müstakil kitap olarak bu tarihten önce basıldığını anlama imkânı vermektedir. Celâl Nuri'nin bu yazısı ilk kez İsmail Kara tarafından çeviri yazı olarak neşredilmiştir: “Said Halim Paşa'nın 'İnhitât-ı İslâm' Kitabı Üzerine”, (*Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I* içerisinde), haz. İsmail Kara, İstanbul: Kitabevi, ilaveli 3. baskı, Temmuz 1997, s. 614-616.

27 Yazının girişinde matbu nüshalar çok az kaldığı için SR'da neşredilmeye başlandığı ifade ediliyor: “(...) nüshâ-ı matbuası pek az kalmış olan bu eserin bu haftadan itibaren neşrine başlıyoruz.”

28 Kitabın bu baskısına yayınevini sahibi Mehmet Şevket Eygi tarafından mevzu ile ilgisi dolayısıyla “Gizli Düşman” başlıklı bir yazı ilave edilmiştir (s. 28-32).

- [6.8.] “İslam Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 169-199.
- [6.9.] “İslam Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 119-146.
- [6.10.] “İslam Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 119-146.
- [6.11.] “İslâm Âleminin Gerileme Sebepleri Üzerine Bir Deneme”, (*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 158-174. M. Ertuğrul Düzdağ’ın neşrettiği sadeleştirilmiş metin (Tercüman Gazetesi, 1973) yayımlanmıştır ancak Kara tarafından başlıktaki “gerilik” kelimesi yerine “gerileme” tercih edilmiştir.²⁹
- [6.12.] “İslâm Dünyası Neden Geri Kaldı?”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 145-180. Düzdağ’ın önceki neşrine kıyasla başlık değişmiş, dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.
- [6.13.] “İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 131-157.
- [6.14.] Abdürrezzak Berekat tarafından Arapçaya çevrilen metin 2006’da Kahire’de basılmıştır. Bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı neşrin ikinci baskısı (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 2. bs. 1993) esas alınmıştır.
- “Li-Mâzâ Teahhara’l-Muslimûne?”, (*Li-Mâzâ Teahhara’l-Muslimûne?* içerisinde), Said Halim Paşa, çev. Abdürrezzak Berekat, Kahire: Ayn li’l-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye (Ein for Human and Social Studies), 1. bs. 2006, s. 109-125.
- [6.15.] “İnhitat-ı İslâm Bir Tecrübe-i Kalemiye”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 139-172. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir. Başlıkta “hakkında” kelimesi yazılmamış.
- [6.16.] “İslâm Dünyasının Çöküşü Üzerine Bir Deneme”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 127-153.
- [6.17.] “Akvâm-ı İslâmiyyenin Esbâb-ı İnhitâtı”, Prens Mehmed Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebülürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/76-78, 101-104, 119-121. SR’da 1918’de yayımlanan metinler çeviri yazı olarak neşredilmiştir.
- [6.18.] “İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 259-317. Bu çalışma, *İnhitât-ı İslam* metninin 1919’da *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.
- [6.19.] “İslâm Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 159-187.
- [6.20.] “İslam Aleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 143-176.
- [6.21.] “İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiye: İslâm Dünyasının Gerilemesi Hakkında

29 İsmail Kara altı sene önce *İnhitât-ı İslam*’dan kısa alıntılar yaparak bir yazı kaleme almıştır: “Said Halim Paşa’nın Hayatı ve Görüşleri II: İslâm Dünyasının Gerileme Sebepleri”, İsmail Kara, *Fikir ve Sanatta Hareket*, devre 7, S 14 (176), Nisan 1980, s. 19-24. Bu yazıda M. Ertuğrul Düzdağ’ın 1973’te neşrettiği baskı (Tercüman Gazetesi, 1973) kullanılmıştır.

Bir Deneme”, (*Buhranlarımız: Bunalmalarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 119-139. Kitabın arka tarafında, *Buhran-ı Fikrîmiz* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

VII.

İslamlaşmak

[1918]

[7.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen yedinci eseri 1334/1918’de önce SR’da tefrika hâlinde³⁰ sonra aynı yıl müstakil kitap olarak neşredilen *İslamlaşmak*’tır.

“İslamlaşmak”, Prens Said Halim Paşa, SR, 15/378, 8 Safer 1337/15 Teşrinisani 1334 [15 Kasım 1918], s. 255-257; 15/379, 16 Safer 1337/21 Teşrinisani 1334 [21 Kasım 1918], s. 272-273; 15/380, 23 Safer 1337/28 Teşrinisani 1334 [28 Kasım 1918], s. 288-293; 15/381, 30 Safer 1337 / 5 Teşrinisani [Kânunuevvel]³¹ 1334 [5 Aralık 1918], s. 303-305.

[7.2.] *İslamlaşmak*,³² Prens Mehmed Said Halim Paşa, Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı, Darülhilafe: Hukuk Matbaası, [h.] 1337 [1919],³³ 32 s.³⁴

[7.3.] Daha sonra bu eser Said Halim Paşa’nın külliyyatı olan *Buhranlarımız* içerisinde yedinci sırada neşredilmiştir:

“İslamlaşmak”, Prens Said Halim Paşa, İstanbul: Şems Matbaası, 1335 [1919]-1338, s. 145-183. Kitabın iç başlığında (s. 145) “1337 senesinde birinci defa olarak tab’ edilmişti” notu bulunmaktadır.

[7.4.] August Fischer tarafından Almancaya çevrilen eser 1922’de Leipzig’de yayımlanır:

“Islamisierung”, Prinz Mehmed Sa’id Halim Pascha, (*Aus der religiösen Reformbewegung in der Türkei: Türkische Stimmen verdeutsch* içerisinde), çev. August Fischer, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1922, s. 15-39.

Abdülhak Hâmid ve Ziya Gökalp’ten tercümele de içeren bu çalışmada Fischer, Leipzig’de *Sebilürreşad* bulunmadığından bu çevirisini Ahmed Muhiddin’den temin ettiği *İslamlaşmak*’ın müstakil baskısından (Darülhilafe: Hukuk Matbaası, 1337/1919) yaptığını belirtir (s. 5).

[7.5.] August Fischer *İslamlaşmak*’ı Osmanlıca Türkçesiyle yeniden neşreder. Önce 1927’de *Islamica* dergisinde, sonra bu dergideki neşrin aynısını 1928’de müstakil kitap olarak yayımlar. Bu neşirlerde 1337/1919’da yayımlanan (Darülhilafe: Hukuk Matbaası) müstakil kitap neşri esas alınmış ve metin yeniden dizilmiştir.

30 Eser neşredilmeden iki hafta önce Eşref Edib tarafından “İslamlaşmak” başlığı altında SR’da ilan edilmiştir: “Bu mevzuya dair ekâbir-i ümmetten Prens Said Halim Paşa hazretleri tarafından gayet mühim bir eser kaleme alınmıştır. Gelecek haftadan itibaren neşrine başlayacağımız bu eser-i güzinin bütün ümmetçe kemal-i ehemmiyetle takip edileceğini kaviyyen ümit ederiz.” SR, 15/376, 24 Muharrem 1337/31 Teşrinievvel 1334 [31 Ekim 1918], s. 232. Fakat zikredilen tarihte neşredilmeyen eser için bir hafta sonra aynı ilan ikinci kez verilmiştir, SR, 15/377, 1 Safer 1337/7 Teşrinisani 1334 [7 Kasım 1918], s. 252.

31 Kânunuevvel olmalı.

32 Eşref Edib’in tanıtım yazısı için Bk. “İslamlaşmak”, SR, 16/402-403, 2 Recep 1337/3 Nisan 1335 [3 Nisan 1919], s. 128. Mehmet Âkif’in tanıtım yazısı için Bk. “İslamlaşmak”, SR, 16/404-405, 9 Recep 1337/10 Nisan 1335 [10 Nisan 1919], s. 132-133.

33 Rumi değil hicri olarak esas alınmıştır. Kuvvetle muhtemel 1919 yılına denk gelmektedir.

34 Kitabın iç kapağında “*Sebilürreşad*’da neşr olunduktan sonra ayrıca kitap halinde tab’ olunmuştur.” notu bulunmaktadır. Arka kapağında ise şu uzun nota yere verilmiştir: “İslamlaşmak. Ekâbir-i ümmetten ve eâzım-ı mütefekkirin-i İslamiyeden Prens Said Halim Paşa hazretleri tarafından kaleme alınıp evvelce *Sebilürreşad* sahifelerinde intişar eden bu eser-i muazzamın kitap suretinde neşri muhterem kârilërimizin birçoğu tarafından arzu edilmişti. Filhakika İslamlaşmak tabirinden ne gibi bir mana kastedildiğini ve İslam’ın itikadiyat, ahlakıyat, ictimaiyat, siyasiyatı neden ibaret bulunduğunu şimdiye kadar görülmemiş bir vuzuh ve katiyetle temhid etmekte olan bu eser-i güzinin yalnız *Sebilürreşad* sahifeleri üzerinde kalması bizce kâbil-i tecviz görülememesine binaen ayrıca kitap hâlinde çıkarılarak umumun enzâr-ı tettebbu ve mutalaasına arz edilmiştir. *Sebilürreşad*.”

“Prinz Mehmed Said Halim Pascha’s Islamlaschmaq”, haz. A[ugust] Fischer, *Islamica*, Leipzig, 1927, C 3, s. 391-421.

[7.6.] *Prinz Mehmed Said Halim Pascha’s Islamlaschmaq*, haz. A[ugust] Fischer, Leipzig: Verlag der Asia Major, 1928, v+28 s.

[7.7.] *İslâmlaşmak*, Prens Said Halim Paşa, haz. [Süleyman] Hayri Bolay, İstanbul: Bedir Yayınları, 1965, 33 s. Bu neşirde de kuvvetle muhtemel 1919 tarihli müstakil kitap neşri (Hukuk Matbaası, 1337) esas alınmıştır.

İslamlaşmak’ın bundan sonraki diğer neşirleri külliyat içerisinde yayımlanan 1919 tarihli baskısı (Şems Matbaası) esas alınarak neşredilmiştir.

[7.8.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, [İstanbul:] Tercüman Gazetesi, [1973], s. 201-235.

[7.9.] “İslâmlaşmak”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Burhan Yayınları, Aralık 1983, s. 147-183.

[7.10.] “İslâmlaşmak”, (*Toplumsal Çözülme –Buhranlarımız–* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Bir Yayıncılık, Eylül 1985, s. 147-183.

[7.11.] “İslâmlaşmak”, (*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 114-132. M. Ertuğrul Düzdağ’ın neşrettiği sadeleştirilmiş metin (Tercüman Gazetesi, 1973) yayımlanmıştır.³⁵

[7.12.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 181-222. Düzdağ’ın önceki neşrine kıyasla dil daha sadeleşmiş ve metne ara başlıklar koyulmuştur.

[7.13.] “İslâmlaşmak”, Prens Said Halim Paşa, çev. Mehmed Âkif, (*Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* içerisinde), haz. İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1. bs. 1991, 6/403-442. Bu neşirde SR’da tefrika hâlinde yayımlanan neşir esas alınmıştır.

[7.14.] “İslâmlaşmak”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 159-198.

[7.15.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Prens Said Halim Paşa, ed. Kudret Savaş, İstanbul: Kitap Dünyası, 2015, s. 173-215. Bu neşir Arap harfleriyle yeniden dizilip basılmış hâlidir.

[7.16.] “İslâmlaşmak”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 155-186.

[7.17.] “İslâmlaşmak”, Prens Said Halim Paşa, proje yürütücüsü M. Ertuğrul Düzdağ, yayına haz. İskender Türe, *Sebilürreşad*, İstanbul: Bağcılar Belediye Başkanlığı, Ocak 2019, 15/239-240, 253-254, 267-271, 280-282. SR’da 1918’de yayımlanan metinler çeviri yazı olarak neşredilmiştir.

[7.18.] “İslâmlaşmak”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 319-397. Bu çalışma, *İnhitat-ı İslam* metninin 1919’da *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisindeki neşrinin tıpkıbasımının yapılması ve karşısına çeviri yazısının koyulması suretiyle neşredilmiştir.

35 İsmail Kara altı sene önce *İslamlaşmak*’tan kısa alıntılar yaparak bir yazı kaleme almıştır: “Said Halim Paşa’nın Hayatı ve Görüşleri I: İslâmlaşmak”, İsmail Kara, *Fikir ve Sanatta Hareket*, devre 7, S 11-12 (173-174), Ocak-Şubat 1980, s. 18-23. Bu yazıda *İslamlaşmak*’ın 1337/1919’da basılan nüshası yanında Süleyman Hayri Bolay (Bedir Yayınları, 1965) ve M. Ertuğrul Düzdağ’ın (Tercüman Gazetesi, 1973) neşirleri kullanılmıştır.

[7.19.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Beşir Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitap, Ocak 2020, s. 189-226.

[7.20.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Aichurek Zhumanalieva, İstanbul: Billur Yayınları, Mayıs 2020, s. 177-220.

[7.21.] “İslâmlaşmak”, (*Buhranlarımız: Bunalımlarımız* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları, 1. bs. Kasım 2020, s. 141-165. Kitabın arka tarafında, *Buhran-ı Fikrimiz* metninin 1919’da Arap harfleriyle basılan *Buhranlarımız* adlı külliyat içerisinde yer alan tıpkıbasımı mevcuttur.

VIII.

Said Halim Paşa’nın Harp Suçlusu Olarak Divan-ı Âlî’ye Verdiği Sözlü ve Yazılı Cevaplar [1918]

[8.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen sekizinci metni Divan-ı Âlî’ye verdiği sözlü ve yazılı cevaplarıdır:

“Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabinelerinin Divan-ı Âlî’ye Sevkleri Hakkında Divaniye Mebusu Fuad Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Berây-ı Tahkikat-ı Kur’a İsbet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zabt Edilen İfadatı Muhtevidir”, İstanbul: Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334 [1918], Meclis-i Mebusan nr. 521, devre-i intihabiye: 3, ictima: 5, s. 1-48.

Bu eserin 7-40. sayfaları arasında Said Halim Paşa’nın (Sadr-i esbak, Meclis-i Ayan azası) sözlü savunması (9 Teşrinisani 1334/9 Kasım 1918), 41-48. sayfalar arasında ise yazılı savunması (17 Teşrinisani 1334/17 Kasım 1918) yer almaktadır. Sözlü savunmasında 144 kez söz almış, yazılı savunmasında ise kendisine yöneltilen on soruya cevap vermiştir.

[8.2.] *Harb Kabinelerinin İsticvabı* içerisinde, [haz. Hakkı Tarık Us],³⁶ İstanbul: Vakit Matbaası, 1933, s. 246-333.

Eserin iç kapağında “*Vakit*’in forma halindeki tefrikası” notu, baş tarafında ise (s. 4) “Bilâhara *Vakit* hususî vesait ile elde ettiği bu vesai ki mütarekenin ilk senelerinde neşretmişti”³⁷ ifadesi bulunmaktadır. 1918’de neşredilen metnin (Meclis-i Mebusan Matbaası), bazı kelimelerin değiştirilmesi, çıkarılması, yanlış okunması, birkaç paragrafın atlanması, ara başlıkların koyulması ve *Vakit* tarafından dipnotlara getirilen bazı yorumlarla yayımlanmış hâlidir.

[8.3.] “Said Halim Paşa’nın ‘Divân-ı Âlî’ Suallerine Yazılı Olarak Verdiği Cevaplar”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 313-330.

Burada sadece Said Halim Paşa’nın yazılı savunmasına yer verilmiş olup metne ara başlıklar koyularak çeviri yazı olarak neşredilmiştir. Ara başlıklar -bir kaç düzenleme dışında- Vakit Matbaasında basılan (1933) neşrin ara başlıklarıyla aynıdır, hatta Vakit baskısında hatalı okunan “müfredatının” kelimesi (doğrusu *mukarreratının*) bu neşirde de aynı okuma hatasını içermektedir.

36 Tanju Demir hazırlayanın Hakkı Tarık Us olduğu bilgisini vermektedir: “Daha sonra 1933 yılında Hakkı Tarık Us tarafından hazırlanarak *Harb Kabinelerinin İsticvabı* adıyla Vakit Matbaasında basılan kitap ise, bu zaıtların eksik bir derlemesidir.” Bk. “Mütareke Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, Tanju Demir, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 14/512 (43. dn.).

37 Bu çalışmanın kaleme alındığı vakte dek henüz bu neşri temin edebilmiş değiliz.

[8.4.] “Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabinelerinin Divan-ı Âliye Sevkleri Hakkında (Divaniye) Mebusu Fuad Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Beray-i Tahkikat Kur’a İsbet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zaptedilen İfadatı Muhtevidir”, *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Âzâlarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat* içerisinde, Ankara: TBMM Basımevi, C 1, 1993, s. 75-99.

[8.5.] “Said Halim Paşa’nın Harp Suçlusu Olarak Divan-ı Âli’ye Verdiği Yazılı Cevaplar”, (*Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Kitabevi, ilaveli 3. bs. Temmuz 1997, s. 605-613. Burada sadece Said Halim Paşa’nın yazılı savunması neşredilmiştir.

[8.6.] “Said Halim Paşa’nın V. Şube’de Yapılan Tahkikat’ta, Türkiye’nin Dünya Savaşı’na Girişiyile Savaş Sürecine İlişkin İfadeleri”, (Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* içerisinde Ek II), haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Kronik Kitap, 1. bs. Ocak 2019, s. 143-195.

IX.

I. Les Institutions Politiques Dans la Société Musulmane

(İslam’da Teşkilat-ı Siyasiye)³⁸

[1921]

&

II. Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane

(Ma’şer-i İslam’ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak Üzere

Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat)

[1922]

[9.1.] Said Halim Paşa’nın neşredilen dokuzuncu eseri 1921’de Roma’da Fransızca neşredilmiştir:

Les Institutions Politiques Dans La Société Musulmane, Prince Said Halim Pacha, Rome: Imprimerie Editrice Italia, 1921, 52 s.

[9.2.] Roma’da şehit edilişinden (5 Aralık 1921) kısa bir süre sonra Ocak 1922’de Paris’te tekrar Fransızca olarak neşredilmiştir. Neşrin sonunda Said Halim Paşa’nın, *la Chronique*’de yayımlayacağı tahmin edilen makalesini yayımlayamadan suikasta kurban gittiği notu bulunmaktadır.³⁹ Paris neşri Roma neşrine nazaran baştan sonra yeniden gözden geçirilmiş, eser bir anlamda yeniden kaleme alınmıştır. Eserdeki ara başlıklar aynı kalmakla birlikte eserin isminde değişikliğe gidilerek *siyasi teşkilat* vurgusu *reforma* dönüşmüştür. Mehmet Âkif Türkçe tercümesini (*İslam’da Teşkilat-ı Siyasiye*) Roma baskısından yaparken, *İleri* gazetesindeki tercüme ve İngilizce tercüme (*The Reform of Muslim Society*) Paris baskısını esas almışlardır.

“Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane”, Prince Said Halim Pacha, *Orient et Occident*, C 1, Paris: Éditions Ernest Leroux, Janvier [Ocak] 1922, s. 18-54.

[9.3.] Paris’te *Orient et Occident*’te Ocak 1922’de neşredilen nüshası Türkçeye tercüme edilmiş ve bir ay sonra *İleri* gazetesinde tefrika hâlinde neşredilmiştir.⁴⁰ İlk kez Ömer Hakan Özalp tarafından bulunan ve

38 Bu metinle ilgili iki yazı için bk. “Said Halim Paşa’nın Az Tanınan Son Eseri”, İsmail Kara, *Tarih ve Toplum*, S 47, Kasım 1987, s. 57-59; “Said Halim Paşa’nın az tanınan son eseri”, İsmail Kara, (*Amel Defteri* içerisinde), İstanbul: Kitabevi, Haziran 1998, s. 111-120.

39 “Le prince Said Halim allait publier cet article quand il a été victime de l’attentat qu’on trouva relaté à la Chronique.”, s. 54.

40 “(...) İşte bugün pek ciddi ve büyük bir memnuniyetle görüyoruz ki, aziz vatandaşımız Esad Fuad Bey şu noksanı ikmal için pek meşkur bir teşebbüste bulunmuştur. Esad Fuad Bey Paris’te *Şark ve Garb* [*Orient et Occident*] ünvanlı ve her itibarla pek güzide

neşredilen bu yeni tercümenin mütercimi net olarak bilinmemekle birlikte Özalp kuvvetle muhtemel mütercimin Celâl Nuri olabileceğini veya onun tashihinden geçmiş olabileceğini söylemektedir (*Kutadgubilig* neşri, s. 242). *İleri*'deki tercümeyle *Orient et Occident*'teki başlığa uygun olarak isim verilmiştir: *Ma'şer-i İslam'ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak Üzere Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat*. Said Halim Paşa'nın bu eseri günümüze dek bu isimle değil M. Akif'in *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye* başlığıyla tanınmış ve neşredilmiştir. Hatta *İleri* gazetesinde neşredilen bu Celâl Nuri (?) tercümesinin günümüze gelmiş iki neşrinde⁴¹ bile Mehmet Âkif'in "İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye" başlığı kullanılmıştır. Fransızca neşrinde "Souveraineté Nationale" başlıklı Âkif tercümesinde bulunmayan kısım, bu tercümede "Hâkimiyet-i Milliye" başlığıyla tercüme edilmiş, buna rağmen bu metin -Fransızca aslına göre- çok muhtasar bir şekilde tercüme edildiğinden yaklaşık yarısı tercüme edilmemiş eksik bir çeviridir.

"Ma'şer-i İslam'ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak Üzere Tahrir Edilmiş Bazı Mazbutat", Said Halim Paşa, *İleri*, S 1459, 23 Şubat 1338 [23 Şubat 1922], s. 1-2; S 1462, 26 Şubat 1338 [26 Şubat 1922], s. 2; S 1464, 28 Şubat 1338 [28 Şubat 1922], s. 2; S 1466, 2 Mart 1338 [2 Mart 1922], s. 2; S 1468, 4 Mart 1338 [4 Mart 1922], s. 3; S 1471, 7 Mart 1338 [7 Mart 1922], s. 2; S 1472, 8 Mart 1338 [8 Mart 1922], s. 2.

[9.4.] Roma'da 1921'de neşredilen nüshası Mehmet Âkif tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve Paris nüshası *İleri* gazetesinde neşredildikten üç gün sonra Âkif tercümesi SR'da tefrika hâlinde neşredilmiştir.⁴² Bu tercümede Fransızcasında bulunan "Souveraineté Nationale" (İngilizcesinde: National Sovereignty, Celâl Nuri (?) tercümesinde: Hâkimiyet-i Milliye) kısmı bulunmamaktadır:

"İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye", Prens Said Halim Paşa,⁴³ çev. Mehmed Âkif, SR, 19/493, 28 Cemaziyelahir 1340/26 Şubat 1338 [26 Şubat 1922], s. 264-65; 19/494, 12 Recep 1340/11 Mart 1338 [11 Mart 1922], s. 275-77; 20/495, 28 Recep 1340/27 Mart 1338 [27 Mart 1922], s. 2-5; 20/496, 10 Şaban 1340/8 Nisan 1338 [8 Nisan 1922], s. 16-17; 20/498, 24 Şaban 1340/22 Nisan 1338 [8 Nisan 1922], s. 38-39; 20/499, 30 Şaban 1340/27 Nisan 1338 [27 Nisan 1922], s. 50-51; 20/500, 9 Ramazan 1340/6 Mayıs 1338 [6 Mayıs 1922], s. 62-63; 20/501, 16 Ramazan 1340/13 Mayıs 1338 [6 Mayıs 1922], s. 74-75.

[9.5.] *İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye* içerisinde yer alan "Devr-i İnhitat" ve "Garb Cemiyetleri" başlıklı iki bölüm bir yıl sonra SR'da tekrar yayımlanmıştır. Hem Fransızca hem de Türkçesinde "Devr-i İnhitat" bölümü "Garb Cemiyetleri" bölümünden önce olmasına rağmen burada zamansal olarak takdim tehir yapılmıştır.

"Garb Cemiyetleri", Pens Said Halim Paşa, SR, 21/538-539, 6 Zilkade 1341/21 Haziran 1339 [21 Haziran 1923], s. 137-139; "Devr-i İnhitat", 21/540-541, 13 Zilkade 1341/28 Haziran 1339 [23 Haziran 1923], s. 153-156. Her iki yazının başında dipnotta şu ifade bulunmaktadır: "Bu makale efâzıl-ı ümmetten merhum Prens Said Halim Paşa hazretlerinin Malta'da en son kaleme aldıkları "İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye" namındaki mühim eserlerinin bir faslıdır."

[9.6.] Eser 1927'de Haydarâbâd'da İngilizce olarak neşredilir. Bu neşir 1922'de Paris'te çıkan *Orient et Occident*'teki Fransızca neşirden tercüme edilmiştir.

"The Reform of Muslim Society", The Late Prince Said Halim Pasha, *Islamic Culture: The Hyderabad*

ve temiz bir mecmua-i nefise neşrediyor. Matbaamıza vârid olan birinci sayı, hakikaten ciddiyet ve ehemmiyet-i mündericatu ile cümleye şayan-ı tavsiye bir mecele-i müfide mahiyetini haizdir. (...) bu mecmua, mündericat-ı muhtelifesi arasında merhum Said Halim Paşa'nın pek şayan-ı dikkat bir makale-i ictimaiyesini ihtiva ediyor. (...) mezkur makaleyi tedricen kârilerimiz tercüme eyleyeceğiz. Ve bu numaradan itibaren memleketimizi merhum müşarünileyhin mülâhazat ve mutalaatıyla temasa başlatıyoruz." *İleri*, S 1459, 23 Şubat 1338 [1922], s. 1.

41 *Kutadgubilig* dergisi (2004) ve Ketebe Yayınları (2019) neşri.

42 Tercümenin başında Mehmet Âkif imzasıyla şu not bulunmaktadır: "Ümmet-i İslamiye'nin en büyük mütefekkirlerinden şehid-i mağfur Said Halim Paşa'yı bilmeyen hiçbir Müslüman yoktur. Bilhassa *Sebilürreşad* kâripleri müşarünileyhin sağât-ı bediasını şu sahifelerde takip etmiş olduklarından kendisini daha yakından tanırlar. Binaenaleyh o vezir-i hakimin mezâyâ-yı fazılası hakkında söze girişmekten ise Malta'da ber-mutad Fransızca olarak yazdıkları en son ve en mühim eserlerini tercüme ile bir an evvel en-zâr-ı ümmete arz etmeyi daha muvafık görüyoruz. Ümit ederiz ki sevgili kârilerimiz şehid-i müşarünileyhin evvelki âsarına karşı gösterdikleri im'ân u dikkati bunun hakkında da diriğ buyurmayacaklardır."

43 Yazar adı ilk hafta verilmemiş, ikinci hafta Prens Said Halim Paşa şeklinde, daha sonraki haftalarda ise Said Halim Paşa olarak yazılmıştır.

Quarterly Review, Hyderabad Deccan, C 1, S 1, January [Ocak] 1927, s. 111-135.⁴⁴

[9.7.] 1927'de Haydarâbâd'da (Hindistan) *Islamic Culture*'da basılan İngilizce çeviri Karaçi'de (Pakistan) müstakil kitap olarak tekrar basılır:

The Reform of Muslim Society, Prince Sa'id Halim Pasha, Karachi: Begum Aisha Bawany Wakf, 1. bs. 1967, 44 s.

[9.8.] *Sebilürreşad*'daki Türkçe tercümesinin sadece "Garb Cemiyetleri" başlıklı bölümü SR'ın 1954 tarihli Latin harfli baskısında dili biraz sadeleştirilerek, bazı ifadelerin değiştirilmesi (ör. *cemaat* kelimesi *heyet*, *Müslümanlıktaki* kelimesi *bizdeki*, *Müslümanlığın telakkilerini* ifadesi *kendi telakkilerimizi* ile) ve bazı kelimelerin çıkarılması (ör. *dinimizin*, *âlem-i İslam'ın*, *din-i muazzamın*) ile neşredilir:

"Garp Cemiyetleri İçtimaî Buhran ve Teşettütler İçinde Çalkalanmaktadır", Prens Said Halim Paşa, SR, 7/172, Mayıs 1954, s. 338-340.

[9.9.] SR'da 1954'te neşredilen "Garb Cemiyetleri" başlıklı bu bölüm altı yıl sonra aynen tekrar neşredilir:

"Garbçılık-Memleketçilik Münakaşeleri Münasebetiyle Garb Cemiyetleri", Prens Said Halim Paşa, SR, 13/312, Eylül 1960, s. 185-187.

[9.10.] SR'da neşredilen Âkif tercümesinin "Garb Cemiyetleri" bölümü dili sadeleştirilerek *Hareket* dergisinde 1971'de neşredilir:

"Batı Toplumları", Said Halim Paşa, çev. Mehmet Âkif, haz. Çetin Baydar, *Fikir ve Sanatta Hareket*, S 65, İstanbul, Mayıs 1971, s. 4-7.

[9.11.] "İslâm'da Siyasî Teşkilat", (*Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. İsmail Kara, İstanbul: Risale Yayınları, 1. bs. 1986, s. 79-113.

M. Âkif tarafından SR'da yayımlanan 1922 tarihli tercüme, dili biraz sadeleştirilerek neşredilmiştir. Fransızca neşrinde "Souveraineté Nationale" başlıklı Âkif tercümesinde bulunmayan kısım, Fransızcadan tercüme ettirilmiş ve "Millî Hâkimiyet" başlığıyla neşredilmiştir (s. 84-87). Kimin tercüme ettiğine dair bir bilgi yer almamakla birlikte bu tercüme M. Ertuğrul Düzdağ tarafından neşredilen çalışmanın (*Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 1991) içerisinde Mehmet Şevket Eygi tarafından tercüme edilen "Millî İrâdenin Hâkimiyeti İlkesi" başlıklı bölümle karşılaştığımızda her iki tercümenin -birkaç kelime hariç- aynı olduğu görülmektedir.

[9.12.] *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Pınar Yayınları, Şubat 1987, 80 s.

Bu çalışmada Âkif'in yaptığı Türkçe tercüme, metnin Fransızca aslı ve İngilizce çevirisi ile karşılaştırılarak neşredilmiştir. Fransızca noktasında Hüseyin Hatemi'nin yardımcı olduğuna işaret edilmiş (s. 14) ve Âkif tercümesinde bulunmayan kısım (Souveraineté Nationale), "Ulusal Egemenlik" başlığıyla neşredilmiştir (s. 29-32).

[9.13.] "İslâm Devletinin Siyasî Yapısı", (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 223-289.

Düzdağ tarafından ara başlıklar konan metnin başlığında ilk kez daha önce kullanılmayan "İslam Devleti" ifadesi kullanılmıştır. Fransızca neşrinde "Souveraineté Nationale" başlıklı Âkif tercümesinde bulunmayan kısım M. Şevket Eygi tarafından tercüme edilmiş ve "Millî İrâdenin Hakimiyeti İlkesi" başlığıyla neşredilmiştir (s. 237-241).

44 Birbirini tekrar eden birçok çalışmada farklı İngilizce baskılarından söz edilse de hiçbirinde bu metinlerin künye bilgileri bulunmadığından, tarafımızdan da bu metinler temin edilemediğinden bunları çalışmamıza dâhil etmedik.

[9.14.] “İslâm’da Teşkilât-ı Siyasiye”, Prens Said Halim Paşa, çev. Mehmed Âkif, (*Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* içerisinde), haz. İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1. bs. 1991, 6/449-509.

[9.15.] “İslâm’da Teşkilât-ı Siyâsiyye”, Said Halim Paşa, çev. Mehmed Âkif, (*İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim: Türkiye ve Mısır Örneği* içerisinde), haz. Recep Şentürk, İstanbul: İz Yayıncılık, [1. bs.] 1996 (5. bs. 2018), s. 431-469.

[9.16.] “İslâm Toplumunda Siyasal Kurumlar”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Anka Yayınları, 1. bs. Ocak 2003, s. 199-260.

Özalp’in daha önce müstakil kitap olarak neşrettiği metne (İstanbul: Pınar Yayınları, Şubat 1987) göre bu metinde bazı kelimeler güncellenmiş, Âkif tercümesinde bulunmayan kısım 1987’deki tercüme ile birkaç kelimenin sadeleşmesi haricinde- aynı kalmış ve “Ulusal Egemenlik” başlığıyla neşredilmiştir (s. 29-32).

[9.17.] *İleri* gazetesinde neşredilen ilk Türkçe tercümesi, ilk defa Ömer Hakan Özalp tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. Bu tercümeyle dair tafsilatı yukarıda belirtmiştik.

“Said Halim Paşa’nın *İslâm’da Teşkilat-ı Siyasiye* Risâlesinin Bilinmeyen Bir Tercümesi”, [çev. Celâl Nuri (?)], haz. Ömer Hakan Özalp, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S 5, Mart 2004, s. 241-258.

[9.18.] Daha önce 1927’de Haydarâbâd’da (Hindistan) ve 1967’de Karaçi’de (Pakistan) İngilizce olarak neşredilen metin 2008’de bu sefer İslâmâbâd’da (Pakistan) yeniden neşredilir:

“The Reform of Muslim Society”, Prince Said Halim Pasha, *Islamic Studies*, Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute, C 47, S 3, Autumn [Sonbahar] 2008, s. 379-404.

[9.19.] “İslâm Toplumunda Siyasal Kurumlar”, (*Said Halim Paşa Bütün Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. bs. Aralık 2015, s. 187-236.

Özalp’in daha önce neşrettiği metin (İstanbul: Anka Yayınları, Ocak 2003) aynen neşredilmiştir.

[9.20.] *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, Said Halim Paşa, haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2018, 76 s.

Özalp tarafından ilk kez 1987’de neşredilen metnin ufak tefek bazı değişikliklerle (dipnotlardaki açıklamaların kaldırılması, bir başlıktan *İslam Hukukunun* ifadesinin *Şeriatın* kelimesi ile değiştirilmesi gibi) aynen yayımlanmış hâlidir. Hâlbuki bu 1987 baskısının sonraki neşirlerinde (Anka Yayınları, Ocak 2003; Büyüyenay Yayınları, Aralık 2015) metnin bazı kelimeleri güncellenmiş, “Ulusal Egemenlik” başlıklı kısımda birkaç kelimenin sadeleştirilmesine gidilmişti.

[9.21.] “İslâm’da Teşkilat-ı Siyâsiye”, (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde, haz. Vahdettin Işık), Said Halim Paşa, haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 399-423.

Bu çalışma, *İslam’da Teşkilat-ı Siyasiye* tercümesinin *İleri* gazetesinde yer alan tıpkıbasımının yapılması ve karşısına Latin harfleriyle okunuşunun yazılması suretiyle neşredilmiştir. Başlık olarak *İleri*’de yayımlanan başlık yerine *Sebilürreşad*’daki başlık kullanılmış, yani Celâl Nuri’nin (?) tercüme ettiği metne Âkif’in tercümesinin başlığı verilmiş.

X.

Türkiye'nin Harb-i Umumi'ye İştirakindeki Sebepler

[1922]

–Hatıralar–

[10.1.] Said Halim Paşa'nın vefatından sonra neşredilen ilk eseri hatıratından bir bölümdür. Paşa'nın Fransızca kaleme aldığı *L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale* adlı kitabının “Pourquoi la Turquie Participa à la Guerre Mondiale?” adlı bölüm Türkçeye çevrilmiş ve *SR'da* neşredilmiştir. Başlığın altında şu not yer almaktadır: “Merhum Said Halim Paşa hazretlerinin vaka-i şهادetleri münasebetiyle natamam kalan hatıratından bir parça.”

“Türkiye'nin Harb-i Umumiye İştirakindeki Sebepler”, Said Halim Paşa, *SR*, 20/507, 4 Zilkâde 1340/29 Haziran 1338 [29 Haziran 1922], s. 149-154.

[10.2.] *SR'da* yayımlanan bu bölüm Düzdağ tarafından metne ara başlıklar koyulmak suretiyle neşredilmiştir:

“Türkiye'nin Birinci Dünya⁴⁵ Harbine Katılmasının Sebepleri”, (*Buhranlarımız ve Son Eserleri* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs. 1991, s. 293-312.

[10.3.] Eser Fransızca olarak ilk kez 2000'de neşredilir:

L'empire Ottoman et La Guerre Mondiale, Said Halim Paşa, İstanbul: Les Éditions Isis, 1. bs. 2000, 119 s.

[10.4.] Eserin bu kez “La Turquie et le Califat” başlıklı bölümü İsmail Taşpınar tarafından Türkçeye çevrilir ve “Türkiye ve Hilafet” olarak neşredilir:

“Türkiye ve Hilafet”, Said Halim Paşa, çev. İsmail Taşpınar, (*Hilafet Risaleleri: II. Meşrutiyet Devri* içerisinde), haz. İsmail Kara, İstanbul: Klasik Yayınları, 1. bs. Haziran 2004, 4/391-408.

[10.5.] Fransızca metnin tamamı ilk kez Fatih Yücel tarafından Türkçeye çevrilir ve 2019'da neşredilir: *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Said Halim Paşa, çev. Fatih Yücel, İstanbul: Kronik Kitap, 1. bs. Ocak 2019 (2. bs. Şubat 2019).

[10.6.] *SR'da* yayımlanan bölüm, Düzdağ'dan sonra 2019'da Özalp tarafından yeniden neşredilmiştir: “Türkiye'nin Harb-i Umumi'ye İştirakindeki Sebepler”, (*Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* içerisinde), Said Halim Paşa, haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Kronik Kitap, 1. bs. Ocak 2019 (2. bs. Şubat 2019), s. 197-210.

45 Güncellenen 2003 tarihli 4. baskıdan itibaren *dünya* kelimesi *cihan* kelimesi ile değiştirilmiştir.

XI.

[Islahatımızın Esasları]

[2011]

[11.1.] [*Islahatımızın Esasları*], Said Halim Paşa, [çev. Mehmed Âkif (?)], haz. Ömer Hakan Özalp, *Türk Edebiyatı: Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, yıl 39, S 458, Aralık 2011, s. 64-69.

Eserin ismi, el yazması hâlinde bulunan bu eserin ve Said Halim Paşa'ya ait daha birçok eserin yazmasını arşivinde bulunduran ve neşredilmesine vesile olan Mehmet Ruyan Soydan tarafından verilmiştir. Soydan bu metnin büyük ihtimalle Paşa'nın Fransızca yazdığı bir eserin Mehmet Âkif tarafından yapılmış bir tercümesi olduğu kanaatini taşımaktadır.⁴⁶

[11.2.] [*Islahatımızın Esasları*], (*Said Halim Paşa Külliyyatı* içerisinde, haz. Vahdettin Işık), Said Halim Paşa, haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. bs. Haziran 2019, s. 425-461. Bu çalışmada *Türk Edebiyatı* dergisinde 2011'de neşredilen metin tekrar yayımlanmış fakat bu sefer el yazması metnin tıpkıbasımına da yer verilmiştir.

Eserlerin Kronolojik Yayın Sırası

Miladi	Rumi	Hicri	
1910	----	----	<i>Le Fanatisme Musulman: Sa Signification Réelle</i> , Paris
1910 26 Mayıs	1326 13 Mayıs		"Taassub-i İslami: Mana-yı Hakikisi", SM
1911	1326		<i>Mukallitliklerimiz</i> , İstanbul
1911	1326	1329	<i>Meşrutiyet</i> , İstanbul
1914	1329		<i>Mukallitliklerimiz</i> , İstanbul, 2. bs.
1916	1332		<i>Buhran-ı İctimaimiz</i> , İstanbul
1916	1332		<i>Buhran-ı İctimaimiz</i> , İstanbul, 2. bs.
1917	1333		<i>Taassub</i> , İstanbul
1917	1333		<i>Taassub</i> , İstanbul, 2. bs.
1917	1333		<i>Buhran-ı Fikrîmiz</i> , İstanbul
1918	----		<i>Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans</i> , İstanbul
1918	1334		<i>İnhitat-ı İslam Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîye</i> , İstanbul
1918 12 Eylül	1334 12 Eylül		"Akvâm-ı İslamiyenin Esbâb-ı İnhitâtı", SR
1918 19 Eylül	1334 19 Eylül		"Akvâm-ı İslamiyenin Esbâb-ı İnhitâtı", SR
1918 26 Eylül	1334 26 Eylül		"Akvâm-ı İslamiyenin Esbâb-ı İnhitâtı", SR
1918 17 Ekim	1334 17 Teşrinievvel		"Buhran-ı İctimaimiz", SR
1918 24 Ekim	1334 24 Teşrinievvel		"Buhran-ı İctimaimiz", SR

46 Mehmet Ruyan Soydan, "Said Halim Paşa'nın Bilinmeyen Eserleri ve Islahatımızın Esasları İsimli Risalesi", *Türk Edebiyatı: Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, yıl 39, S 458, Aralık 2011, s. 62-63.

Miladi	Rumi	Hicri
1918 31 Ekim	1334 31 Teşrinievvel	“Buhran-ı İctimaimiz”, SR
1918 9 Kasım	1334 9 Teşrinisani	[Yüce Divan’da sözlü savunma]
1918 15 Kasım	1334 15 Teşrinisani	“İslamlaşmak”, SR
1918 17 Kasım	1334 17 Teşrinisani	[Yüce Divan’da yazılı savunma]
1918 21 Kasım	1334 21 Teşrinisani	“İslamlaşmak”, SR
1918 28 Kasım	1334 28 Teşrinisani	“İslamlaşmak”, SR
1918 5 Aralık	1334 5 [Kânunuevvel]	“İslamlaşmak”, SR
1918 19 Aralık	1334 19 Kânunuevvel	“Meşrutiyetin Tesirat ve Netâyici”, SR
1918 26 Aralık	1334 26 Kânunuevvel	“Kanun-i Esasî’nin Ahvâl-i İctimaiye ve ...”, SR
1919 9 Ocak	1335 9 Kânunusani	“Buhran-ı Fikrîmiz 1”, SR
1919 16 Ocak	1335 16 Kânunusani	“Buhran-ı Fikrîmiz 2”, SR
1919 23 Ocak	1335 23 Kânunusani	“Taassub”, SR
1919	----	1337 <i>Buhran-ı Fikrîmiz</i> , İstanbul, 2. bs.
1919	----	1337 <i>İslamlaşmak</i> , İstanbul
1919	1335	1338 <i>Buhranlarımız</i> , İstanbul
1921	----	---- <i>Les Institutions Politiques Dans La Société Musulmane</i> , Roma

1921 5 Aralık		Said Halim Paşa’nın vefatı

1922 Ocak	----	“Notes Pour Servir à la Réforme de la Société Musulmane”, Paris
1922 23 Şubat-8 Mart	1338	“Ma’şer-i İslam’ın Tanzim ve Tensikine Hadim Olmak...”, <i>İleri</i>
1922 26 Şubat-6 Mayıs	1338	“İslam’da Teşkilat-ı Siyasiye”, SR
1922	----	“Islamisierung”, Leipzig
1922 29 Haziran	1338	“Türkiye’nin Harb-i Umumiye İştirakindeki Sebepler”, SR

